SUN'IY INTELLEKT ŞAROITIDA INSON MAS'ULIYATI VA RAQAMLI XAVFSIZLIK MASALALARI

Matyoqubova Guzal Rixsivoyevna
TDYU huzuridagi M.S.Vosiqova nomidagi akademik litsey öqituvçisi
E-mail manzil: guzalina0302@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarining kundalik hayot, ta'lim va kasbiy faoliyatga kirib kelişi bilan boğliq inson mas'uliyati hamda raqamli xavfsizlik masalalari tahlil qilinadi. Sun'iy intellektdan foydalanişda inson nazoratini saqlaş, algoritmik natijalarni tekşiriş, şaxsga doir ma'lumotlarni himoya qiliş va raqamli muhitda xavfsiz xulq-atvorni şakllantiriş zarurati yoritiladi. Şuningdek, ta'lim muassasalari, taşkilotlar va foydalanuvçilar uçun amaliy tavsiyalar beriladi.*

Kalit sözlar: *sun'iy intellekt, inson mas'uliyati, raqamli xavfsizlik, şaxsga doir ma'lumotlar, axborot xavfsizligi, algoritmik qaror, raqamli savodxonlik.*

Bugungi kunda sun'iy intellekt texnologiyalari inson faoliyatining köplab yönalişlariga kirib bormoqda. Matn tayyorlaş, tarjima qiliş, ma'lumotlarni tahlil etiş, tasvir yaratiş va murakkab vazifalarni bajarişda bunday vositalardan foydalaniş imkoniyatlari kengaymoqda. Ta'lim jarayonida öquvçi va pedagoglar, taşkilotlarda esa xodimlar sun'iy intellekt yordamida vaqtni tejaş va iş samaradorligini oşirişga intilmoqda.

Şu bilan birga, texnologik imkoniyatlarning ortişi yangi mas'uliyatni ham yuzaga keltiradi. Sun'iy intellekt tomonidan taqdim etilgan javob har doim ham töğri, xolis yoki xavfsiz bölavermaydi. Foydalanuvçi natijani tekşirmasdan qabul qilsa, notöğri ma'lumot tarqalişi, şaxsiy ma'lumotlar oşkor bölişi yoki muhim qarorlar asossiz tavsiyalarga tayanib qabul qilinişi mumkin. Demak, sun'iy intellektdan samarali foydalaniş texnik könikma bilangina çeklanmaydi; u tanqidiy fikrlaş, huquqiy xabardorlik va axloqiy mas'uliyatni ham talab etadi.

Maqolaning maqsadi — sun'iy intellekt şaroitida inson mas'uliyatining asosiy yönalişlarini oçib beriş, raqamli xavfsizlikka doir xavflarni körib çiqiş hamda ulardan himoyalaniş böyiça amaliy tavsiyalarni asoslaş.

Sun'iy intellekt mustaqil axloqiy subyekt emas. U ma'lumotlar, algoritmlar va belgilangan vazifalar asosida natija hosil qiladi. Şu sababli uning javoblari yoki tavsiyalari uçun yakuniy mas'uliyatni texnologiyaning özига yuklab bölmaydi.

Tizimni işlab çiqqan mutaxassislar uning işonçliligi va xavfsizligini ta'minlaşga, uni amaliyotga joriy etgan taşkilotlar qöllaş tartibini belgilaşga, foydalanuvçilar esa olingan natijani tekşirişga mas'uldir.

Ayniqsa, ta'lim va ilmiy faoliyatda sun'iy intellektdan foydalaniş jarayonida akademik halollik tamoyiliga rioya qiliş muhim. Tayyor matn yoki yeçimni öz mehnati sifatida körsatiş, manbalarni tekşirmasdan foydalaniş, mavjud bölmagan adabiyot yoki dalillarni keltiriş ilmiy iş sifatiga putur yetkazadi. Sun'iy intellekt yordamçi vosita bölişi, muallifning mustaqil fikrlaşi va xulosalarini almaştirmasligi kerak.

Kasbiy faoliyatda algoritmik tavsiyalarni mutlaq haqiqat sifatida qabul qiliş töğri emas. Işga qabul qiliş, kredit ajratiş, ta'lim natijalarini baholaş yoki huquqiy masalalarni körib çiqişda avtomatlaştirilgan tizim xatoga yöl qöyişi yoxud ayrim guruhlarga nisbatan noxolis natija berişi mumkin. Şu bois muhim qarorlar inson nazorati ostida qabul qilinişi, qarorning asoslari tuşuntirilişi va zarur hollarda uni qayta körib çiqiş imkoniyati bölişi lozim.

Sun'iy intellekt xizmatlaridan foydalanişda eng köp uçraydigan xatarlardan biri — maxfiy ma'lumotlarni ehtiyotsizlik bilan ulaşişdir. Foydalanuvçi çatbot yoki boşqa onlayn xizmatga pasport ma'lumotlari, telefon raqamlari, xizmat hujjatlari, mijozlar röyxati yoki şaxsiy yozişmalarni yuborişi mumkin. Bunday ma'lumotlar xizmatning qayta işlaş qoidalariga qarab saqlanişi yoki qayta işlanişi ehtimoli mavjud. Şuning uçun maxfiy yoki xizmatga oid ma'lumotlarni oçiq sun'iy intellekt platformalariga kiritişdan oldin taşkilot qoidalari va xizmat şartlarini tekşiriş zarur.

Yana bir xavf — soxta matn, tasvir, video va ovoz yaratiş imkoniyatlarining kengayişidir. Bunday materiallar yolğon xabar tarqatiş, firibgarlik, şaxsning obrösiga zarar yetkaziş yoki odamlarni çalğitiş uçun işlatilişi mumkin. Ayniqsa, rahbar, hamkasb yoki yaqin inson nomidan yuborilgan şoşilinç pul ötkaziş va ma'lumot beriş haqidagi murojaatlarni qöşimça aloqa kanali orqali tekşiriş lozim.

Algoritmik tavsiyalar va avtomatik kontent tanlaş tizimlari ham foydalanuvçining axborot muhitiga ta'sir körsatadi. Bir xil mazmundagi materiallarning takroran namoyiş etilişi insonning qaraşlarini toraytirişi, tekşirilmagan xabarlarga işonçini kuçaytirişi mumkin. Bunday şaroitda turli manbalarni soliştiriş, axborot muallifi va e'lon qilingan sanani tekşiriş, hissiyotga ta'sir qiluvçi sarlavhalarga ehtiyotkor munosabatda böliş muhimdir.

Ta'lim muassasalarida sun'iy intellekt savodxonligini rivojlantiriş alohida ahamiyatga ega. Öquvçilarga sun'iy intellekt qanday işlaşi, uning imkoniyatlari va çeklovlari, notöğri javoblarni aniqlaş, manbalarni tekşiriş hamda şaxsiy ma'lumotlarni himoya qiliş usullari örgatilişi zarur. Topşiriqlarni baholaşda faqat

yakuniy matnga emas, balki öquvçining fikrlaş jarayoni, dalillardan foydalanişi va öz xulosasini izohlaş qobiliyatiga ham e'tibor qaratiş lozim.

Taşkilotlarda xodimlar uçun qisqa yöriqnomalar va muntazam tuşuntiriş maşğulotlarini taşkil etiş foydali. Bunday maşğulotlarda soxta xabarlarni aniqlaş, xizmat ma'lumotlarini himoya qiliş, sun'iy intellekt javoblarini tekşiriş va kiberhujum belgilari haqida amaliy misollar körib çiqilişi mumkin. Har bir foydalanuvçi kundalik raqamli odatlarini qayta körib çiqib, qaysi ma'lumotni kim bilan va nima maqsadda ulaşayotganini anglab harakat qilişi kerak.

Sun'iy intellekt işlab çiquvçilari uçun ham mas'uliyatli yondaşuv muhim: tizimning imkoniyatlari va çeklovlari foydalanuvçiga tuşunarli tarzda bayon etilişi, xavfli holatlar sinovdan ötkazilişi, ma'lumotlar xavfsizligi loyihalaş bosqiçidanoq hisobga olinişi lozim. Yuqori ta'sirga ega qarorlarda inson nazorati, şikoyat qiliş va qarorni qayta körib çiqiş mexanizmlari mavjud bölişi kerak.

Xulosa qilganda, sun'iy intellekt texnologiyalari inson faoliyatini yengillaştiriş va yangi imkoniyatlar yaratiş bilan birga, ulardan foydalaniş madaniyatiga qöyiladigan talablarni ham oşirmoqda. Raqamli xavfsizlik faqat texnik himoya vositalari bilan ta'minlanmaydi. U foydalanuvçining ehtiyotkorligi, taşkilotlarning aniq qoidalari, işlab çiquvçilarning mas'uliyati va davlat tomonidan belgilangan huquqiy kafolatlar bilan çambarças boğliq.

Tahlil şuni körsatadiki, sun'iy intellektdan foydalanişda uçta tamoyilga amal qiliş zarur: birinçidan, algoritm taqdim etgan natijani tekşiriş; ikkinçidan, şaxsiy va xizmat ma'lumotlarini himoya qiliş; uçinçidan, muhim qarorlar ustidan inson nazoratini saqlaş. Ana şu yondaşuv texnologik taraqqiyot va inson manfaatlari örtasidagi muvozanatni ta'minlaşga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Özbekiston Respublikasining "Şaxsga doir ma'lumotlar töğrisida"gi Qonuni. 2019-yil 2-iyul, ÖRQ-547-son.
2. Özbekiston Respublikasining 2026-yil 21-oktabrdagi ÖRQ-1184-son Qonuni. "Lotin yozuviga asoslangan özbek alifbosini joriy etiş töğrisida"gi Qonunga özgartiriş kiritiş haqida.
3. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. — Paris : UNESCO, 2021.
4. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 (Artificial Intelligence Act).
5. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 (General Data Protection Regulation).

6. Russell S. Human Compatible: Artificial Intelligence and the Problem of Control. — New York : Viking, 2019.

7. Floridi L., Cowls J. A Unified Framework of Five Principles for AI in Society // Harvard Data Science Review. — 2019. — Vol. 1, № 1.